

WOUTER VAN ELBURG

MET DE DEUR IN HUIS HISTORISCHE WOONHUISPLATTEGRONDEN IN NEDERLAND. DE TYPOLOGIE VAN DE ENTREERUIMTE, CA. 1550-1950

Amsterdam (Vereniging Hendrick de Keyser) 2022,
408 pp, ill. in zwart-wit en kleur,
ISBN 9789081844260, € 35,00

Met zijn proefschrift *Met de deur in huis*, waarop hij in 2022 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde, ambieert Wouter van Elburg een nieuw en zo volledig mogelijk overzicht te geven van de typologie van het historische woonhuis in Nederland. Hij stelt vast dat veel bestaand onderzoek op dit thema zich beperkt tot een bepaald type in een specifieke periode of een beperkt gebied, terwijl in studies over langere ontwikkelingen in het hele land aspecten als constructie, materialisatie en stijl centraal staan. Dergelijke beschrijvingen van een ontwikkeling of chronologie leiden volgens Van Elburg tot selectie in plaats van een totaalbeeld. In die leemte moet deze studie voorzien. Van Elburg maakt daarbij dankbaar gebruik van het gegeven dat steeds meer archiefmateriaal online beschikbaar is. Dat biedt de mogelijkheid om het historische woonhuis in Nederland breed en kwantitatief te beschouwen. Het onderzoeksmateriaal bestaat uit de plattegronden van de ruim driehonderd woonhuizen in het bezit van Vereniging Hendrick de Keyser (HdK), waar Van Elburg werkzaam is, en circa tweeduizend woonhuisplattegronden uit de beeldbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). De centrale vraag van het onderzoek is of door een typologische analyse van specifieke ruimtes meer inzicht kan worden verkregen in de ordeningsprincipes van de historische woonhuisplattegrond in Nederland. Om deze vraag te beantwoorden heeft Van Elburg ervoor gekozen de woonhuisplattegronden te classificeren aan de hand van de entreerimte, omdat die in de plattegrond relatief eenvoudig te identificeren is.

Het boek is een klassiek architectuurhistorisch

proefschrift. Het eerste deel telt drie hoofdstukken over achtereenvolgens de historiografie, theorie en methoden van het onderzoek. Hoofdstuk één begint met enkele historische typering van het woonhuis in Nederland door buitenlandse bezoekers, gevolgd door een uitgebreide bespreking van woonhuisonderzoek uit de periode 1860 tot 2016. Het tweede hoofdstuk behandelt de typologie als onderzoeksmethode. Hierin geeft de auteur een inventarisatie van de vele en diverse manieren waarop het begrip typologie door architecten en architectuurhistorici is gebruikt en ingevuld. Hij laat daarbij schrijvers uit verschillende tijden de revue passeren, met een korte voorgeschiedenis waarin onder meer Vitruvius, Alberti, Palladio, Wotton en Goldmann worden aangestipt. Meer uitgebreide bespreking krijgen de architectuurtraktaten uit de Franse Verlichting in de tweede helft van de achttiende eeuw, de Duitse architectuurwetenschap in de periode 1850-1940 en de Italiaanse stadswetenschap in de jaren 1960-1990. Van Elburg maakt onderscheid tussen typologie *a priori* – als grondslag vooraf voor ontwerp – en *a posteriori*, dat wil zeggen als kennisinstrument voor onderzoek. Behalve het doel van de typologie beschrijft de auteur de verschillende criteria voor het bepalen van een type gebouw of bouwdeel (oorsprong, vorm, doel, functie en context) en analyseert hij de bruikbaarheid van elk criterium in *a posteriori* typologie. Daarmee verantwoordt Van Elburg in het derde hoofdstuk zijn keuze voor een *a priori* typologie op basis van functie en vorm, waarbij van elk type verschillende modellen kunnen bestaan. Tot slot wordt in dit hoofdstuk het onderzoeksmateriaal uit de collecties

van HdK en de RCE beschreven aan de hand van geografische spreiding, historische periode en woonhuistype. Bij dit laatste onderscheidt Van Elburg boerderijen, stadswonhuizen en kastelen, buitenplaatsen en landhuizen.

Deel twee van het boek is gewijd aan acht modellen voor entreeruimten: de entree met nevenruimten, het tochtportaal, het voorhuis, de vestibule, de gang, de dwarsgang, de hal(l) en de trappenhuisentree. Elk model entreerimte is in een apart hoofdstuk uitgewerkt met een definitie en een beschrijving van de variaties in de verschijningsvorm in boerderijen, woonhuizen in steden of dorpen en kastelen, buitenplaatsen en landhuizen. De modellen worden geïllustreerd met een aantal exemplarische woonhuisplattegronden, een bijbehorende foto van de gevel en soms van het interieur. Die foto's zijn een welkome aanvulling op de abstracte plattegronden. Om de leesbaarheid van de afbeeldingen te vergroten is de entreepartij op de plattegronden blauw gemarkeerd en wordt de voordeur op de plattegronden en foto's aangegeven met een blauwe pijl. De hoofdstukken worden steeds afgesloten met een conclusie over de plaats, tijd en soorten woonhuizen waarin het betreffende entree-model voorkwam.

In de conclusie aan het einde van deel twee brengt Van Elburg per entree-model de verschillende vormvarianten die hij in zijn onderzoek heeft aangetroffen bijeen in zelfgetekende overzichten. Deze zogenaamde staalkaarten tonen de wijzen waarop de entree samenhangt met de distributie van ruimten. Deze reductietekeningen van de plattegronden zijn geordend in logische reeksen: van eenvoudig naar complex en van klein naar groot. Door als ondergrond ruitjespapier te gebruiken, maakt hij verschillen tussen eenvoudige kleine en complexe grote varianten zichtbaar.

De acht entree-modellen kennen in totaal maar liefst tweehonderd varianten. De gang komt het meest voor (34%) en kent ook het grootste aantal variaties (48). De hal(l) vormt procentueel een kleiner deel van de onderzochte collecties (14%), is minder bepalend in de structuur, en kent wel 34 variaties. Uit het onderzoek blijkt ook dat er geen wezenlijke verschillen bestaan in de modellen voor de entreerimte per soort woonhuis; de verschijningsvormen van de plattegronden van boerderijen, stadswonhuizen en landhuizen en kastelen zijn goed vergelijkbaar en ook de grootte van huizen is niet bepalend voor de indeling. Van Elburg laat zien dat in woonhuizen in Nederland lange tijd een grote diversiteit aan modellen bestond. Sommige vormen kwamen in bepaalde periodes en contexten meer voor, maar van een ontwikkelingsgeschiedenis waarbij de ene vorm de andere opvolgt is geen sprake.

Het is te waarderen dat het woonhuis via typologisch onderzoek in de breedte is onderzocht aan de hand van een grote groep gebouwen. Het laat zien dat kennis over architectuur in de woonhuizen zelf besloten

ligt en boven tafel kan komen via beschrijving, vergelijking en ordening van plattegronden. De keuze voor de entree is effectief omdat die, zeker wanneer die samenvalt met de verkeersruimte, de ruimtelijke opzet van een woonhuis structureert. Met de typologietheorie kiest Van Elburg ervoor om binnen het domein van zogenoemde rationale architectuur te opereren. Daarmee heeft hij de kans voorbij laten gaan om via classificatie in architectuuronderzoek de relatie te leggen met hedendaagse theorieën en methoden van digitaal beeld-dataonderzoek in de architectuur, de archiefwereld en andere vakgebieden.

Het onderscheid tussen typologie voor ontwerp en voor onderzoek is helder uiteen gezet maar ook wel evident, en de ontwerpcomponent is verder niet instrumenteel voor het onderzoek. Het is jammer dat geen gebruik is gemaakt van het werk van Giorgio Grassi, die in *De logische constructie van de architectuur* (1967, vert. 1997) classificatie van typen ten behoeve van ontwerp en kennis uitgebreid behandelt. Met diens inzichten had Van Elburg ook zijn tekeningen wetenschappelijk diepgaander kunnen verankeren. De staalkaarten hebben verwantschap met de schematische plattegronden in *Précis des leçons d'architecture* van Durand (1809), de plattegrondstudies van Alexander Klein (1939) en het overzicht van de geometrie in de villa's van Palladio door Rudolf Wittkower (1949/1998), die wel met verschillende agenda's zijn gemaakt. Grassi heeft er – Giulio Carlo Argan volgend – op gewezen dat classificaties zelf ook composities zijn en door hun esthetische kwaliteiten zeggingskracht hebben. Zo zou je de staalkaarten als overzicht van het historische Nederlandse woonhuis door Van Elburg ook kunnen zien.

Het is bewonderenswaardig hoe de studie strak is afgebakend en hoe elk aspect ervan systematisch inzichtelijk is gemaakt via tabellen, kaarten, schema's en definities. De strenge regels die Van Elburg zijn onderzoek heeft opgelegd, roepen echter ook enkele vragen en aanbevelingen op: waarom worden er geen opdrachtgevers, architecten of bouwjaren vermeld, en wel tekenars en data van plattegronden? In de opmaak van de afbeeldingen is de focus op de entree begrijpelijk, maar waar de plattegrond niet in het strakke stamien van de lay-out paste, is die resoluut afgesneden. Ook zou het zeker waarde hebben gehad als de plattegronden op dezelfde schaal waren afgedrukt. De staalkaarten zijn door het ruitjespapier en het sterk grafische karakter zo abstract dat het beeld van historische woonhuisplattegronden niet als vanzelf uit de tekeningen spreekt en het inhoudelijk wat kaal overkomt. Historische onderzoekers zouden voor tekenwerk meer samenwerking mogen zoeken met ontwerp- en onderzoekers; het onderzoeksproject Randstad Holland (2006-2016) en het lopende project Port Cities Future aan de faculteit Bouwkunde van de TU

Delft zijn daarvan goede voorbeelden. Een laatste aanbeveling over de tekening als onderdeel van het onderzoek is om naast iedere staalkaart een overzicht op te nemen van de onderliggende huizen op gelijke schaal en in miniatuur, waardoor de relatie tussen schema en volledige vorm inzichtelijk blijft.

Van Elburg is bescheiden over wat zijn kwantitatieve onderzoek kan bijdragen aan kwalitatief onderzoek. Toch biedt het wel degelijk kansen. Zo kunnen de resultaten een basis vormen voor nader onderzoek naar de entree als ruimtelijk onderdeel van het woonhuis, waarbij aan de hand van exemplarische voorbeelden de effecten van de grootte, hoogte, verhoudingen, lichtinval, kleur, afwerking en inrichting op het gebruik en de betekenis van deze ruimte worden onderzocht. In het hedendaags architectuuronderzoek is een combinatie van kwantitatief en kwalitatief verklarend onderzoek van objecten gangbaar, waarbij veelal met databases wordt gewerkt. Voorbeelden zijn de typologische onderzoeken van Mattias Kärholm naar

benamingen van ruimtes in het Zweedse woonhuis (2020) en van Petra Maclot naar de habitat van kunstenaars in Antwerpen (2014). Op beide zegt Van Elburg aan te sluiten. Op basis van zijn onderzoek kunnen ook selecties van voorbeelden worden gemaakt die als inspiratie kunnen dienen bij ontwerpopgaven. Tussen de regels door zijn in het boek onder meer aanknopingspunten te vinden voor compacte woonvormen, woon-werkvormen en klimaatadaptieve oplossingen zoals de vloeddeur.

De vele bronnen, die in toenemende mate aan het licht komen dankzij online databases zoals die van de RCE, maken nieuwe onderzoeksvragen mogelijk. Bovendien is met de snelle technologische ontwikkelingen op het gebied van beeldherkenning classificatie een actueel vraagstuk. Daarbij kan het dappere monnikenwerk van Wouter van Elburg een rol spelen.

WILLEMIJN WILMS FLOET